

REVERSIÓN EVOLUTIVA DO CASTELANISMO

XOSÉ RAMÓN GARCÍA SOTO
Universidade de Salamanca

"Unha academia viva anda polos camiños, antre o monte e o mar." (R. Dieste, 1971)

Unha observación frecuente en autores preocupados polo galego é que a incorporación de elementos do castelán no repertorio do falante non é pasiva. Carballo Calero (1979:67) di que a fonética e morfoloxía galega reaccionan automaticamente, modelando segundo patróns galegos o elemento castelán integrado, e Álvarez Blanco (1983:173) fala de incorporación consecuenta coa morfoloxía e sintaxe do galego. O fenómeno é habitual en situacións de conflito lingüístico, coñecido de antigo, e orixe de numerosos traballos teóricos e experimentais.

A non pasividade do falante no tratamento da información que recibe é un dos temas da psicolingüística evolutiva (vd. exposición máis detallada en Pérez Pereira, 1990), modelizado e desenvolvido empiricamente por Annette Karmiloff-Smith (exposición de conxunto do modelo en Karmiloff-Smith, 1992). O neno é visto como un procesador activo de información, que non só explora e sistematiza o ambiente lingüístico, senón tamén as súas representacións internas. Nesta óptica, o desenvolvemento da linguaxe consiste tanto en capturar formas presentes no medio lingüístico, como en comprobar e sistematiza-las representacións almacenadas na memoria do neno. As reorganizacións de entradas en memoria, isto é, das representacións que o neno xa posúe, son o eixo do enfoque, e as operacións mentais que permiten, p. ex., que un falante tome do medio lingüístico un elemento castelán e o adapte ás características do galego serían deste tipo; tamén a separación do léxico en dous sistemas independentes, fundamental para o dominio de dous idiomas, sería resultado de sucesivas reorganizacións da memoria.

O traballo que presentamos é unha análise de certas formas de castelanismo na fala de nenos de distintas idades, e o obxectivo é mostrar como o neno separa progresivamente galego e castelán mediante reorganizacións das entradas en memoria. A consecuencia será un longo proceso de rever-

sión do castelanismo e depuración da fala. Consideraremos como se dan en nenos de distintas idades e adultos os fenómenos seguintes:

1. Substitución lexical: limitarémonos á substitución lexical simple, ou reemprazo dun termo galego por un castelán (p.ex., *perro* por *can*); substitución dun termo galego por un castelán galeguizado (p.ex., *enxambre* a partir de *enjambre*, por *enxame* ou *enxamio*); e, finalmente, substitución emendada, ou corrección dun elemento castelán polo correspondente galego.

2. Substitución oracional: oracións enteiras en castelán.

1. Metodoloxía

1.1. Suxeitos

O traballo realizouse a partir das narracións de 84 suxeitos, seleccionados por sorteo dun total de 223, recollidas nos cursos 1988-89 e 1990-91. Dos 84 suxeitos, 70 son nenos de 4, 5, 7, 9 e 11 anos, e outros 14 son adultos, conformando cinco grupos de nenos e un de adultos, cada un con catorce narradores, 7 de cada sexo. A Táboa 1 sumariza as características da mostra.

GI	SUX	RANGO IDADES	IDADE MEDIA
04	14	4;00- 4;10	4;05
05	14	5;01- 5;11	5;07
07	14	6;11- 7;09	7;07
09	14	8;11- 9;10	9;06
11	14	11;00-11;10	11;05
AD	14	20;10-40;00	30
TT	84	4;00-40;00	----
GI	Grupo de idade		
SUX	Número de suxeitos		
TT	Total		

Táboa 1

Características da mostra. Rango e media de idade

Tódolos narradores proceden de vilas e aldeas, e teñen o galego como lingua materna e de uso habitual. O grupo de 4 anos é diferente ó resto nun aspecto esencial: son nenos recién chegados ó mundo escolar¹,

¹ A recollida de narracións dos nenos de 4 anos realizouse nos meses de novembro e xaneiro, entre 2 e 5 meses despois do inicio da escolarización.

monolingües familiarmente, no seu entorno social habitual, e en boa medida tamén no colexio. Polo contrario, os nenos maiores de 5 anos xa foron iniciados na lectura e escrita, e realizan gran parte da súa actividade na aula en castelán. Dado que estabamos interesados na evolución da fala en nenos galego-falantes, excluíronse da mostra as narracións con indicios de problemas de fluidez, fala, linguaxe ou dominio do galego.

1.2. Material e obtención das narracións

Utilizouse o conto en imaxes "Frog, where are you?" (Mayer, 1969), escollido polo grupo de investigación dirixido por D. Slobin, e amplamente usado na psicolingüística internacional (vd., Berman and Slobin, 1994; Slobin, 1985, 1993; APL, 1994). O libro de contos guía a produción das narracións e favorece a comparabilidade destas, pois tódolos narradores teñen que se referir ós mesmos feitos, obxectos, situacións, etc., etc., sendo as variacións no modo de facelo o obxecto de estudo.

O conto escollido ten características interesantes para os propósitos do noso traballo. En cada folla hai unha escena en debuxos sen cor, que pola súa sinxeleza non presentan problemas interpretativos aínda para nenos menores de catro anos. O argumento do conto é elemental: as aventuras dun neno e un can á procura dunha ra desaparecida nas primeiras imaxes; no decurso da busca vanse encontrando con animais como unha teupa, unha curuxa ou un cervo. O ambiente no que se desenvolve o conto está formado por situacións e lugares familiares para os nenos, como un campo, unha fraga, un río, etc.

A elección do conto é importante dado que determinará o léxico que o narrador terá que utilizar, e sabemos que non tódolos campos léxicos están igualmente afectados de castellanización. Outro conto, cunha ambientación diferente ou máis sofisticada, produciría facilmente maior presenza de castelanismos institucionalizados, que pouco ou nada din da evolución interna do sistema lexical do neno.

Cada narrador foi entrevistado individualmente. O experimentador mostraba ó neno o conto co título da portada cuberto, explicándolle que trataba dun neno, un can e unha ra, e que tiña que miralo ben para despois relatalo mentres o vía novamente. O relato era recollido en cinta magnetofónica, tomándose nota de interrupcións, erros no paso das páxinas, xestos sinalando nas follas, ou outras incidencias que aparecesen. Durante a narración o investigador permanecía sentado a carón do suxeito sen intervir, agás se este facía algunha pregunta.

As gravacións das narracións foron transcritas a soporte informático seguindo as convencións SALT (Miller e Chapman, 1991). Unha vez transcritos os relatos, obtivemos unha base narrativa de 22.210 elementos lexicais agrupados en 2409 oracións.

2. Resultados

2.1. Substitución lexical

A composición lexical das nosas narracións é bastante homoxénea nas distintas idades, como é normal en producións dirixidas nas que todos os falantes contan un único conto. O mesmo se aplica ó léxico castelán, formado practicamente polos mesmos termos en todas as idades (*árbol, avis-pas, buho, ciervo, rana, ventana*, p.ex.). Neste aspecto as diferenzas entre grupos son principalmente cuantitativas.

GI	CAS	% ERC
TT	311	3,97
GI	Grupo de idade	
CAS	Número total de castelanismos ²	
% ERC	Porcentaxe de substitucións no total de léxico diferente	

Táboa 2
Taxa de substitución

Na Táboa 2 figura o número de elementos lexicais substituídos por termos do castelán e a taxa media que representan no total de palabras diferentes do relato. As porcentaxes son máis ben baixas, non chegando nunca ó 6% do léxico total, como era de esperar nunha mostra escollida e da que foron excluídas as narracións con indicios de problemas de dominio do galego. Os grupos máis afectados son, por esta orde, os de nenos de 5, 7 e 4 anos, e os menos os de 11 anos e adultos. Chama a atención a dobre tendencia evolutiva, progresiva dos 4 para os 5 anos, e regresiva en adiante, contradictoria coa realidade lingüística que os nenos viven, máis castelanizada e castelanizadora á medida que os nenos avanza na escolarización. Máis adiante volveremos sobre este punto. Agora analizaremos cualitativamente dous fenómenos que poderían ter relación coa evolución do castelanismo.

GI	GALCS	EMNLX
04	0	1
05	0	1

---

² O recuento de castelanismos segue a seguinte lóxica: en cada narración cada castelanismo conta unha única vez, de modo que a substitución de, p.ex., can por perro é contada como un castelanismo, independentemente das veces que se repita na mesma narración. Seguindo coa mesma lóxica, no cálculo porcentual non se toma en conta o total de palabras, senón só as palabras diferentes presentes en cada narración.

07	4	1
09	4	6
11	1	5
AD	2	3
GI Grupo de idade		
GALCS Galeguización de léxico castelán		
EMNLX Emenda lexical sobre a marcha		

Táboa 3

Castelanismo lexical por narradores

A análise sumariada na Táboa 3 toma como base a narración, e reconta o número de narradores de cada idade que usan elementos casteláns galeguizados, e que corrixen elementos casteláns polos correspondentes galegos. A columna central (GALCS) indica que o léxico castelán galeguizado (p.ex., *abuxeiro*, *enxambre*) non aparece ata os 7 anos, en catro narradores, e que por debaixo desa idade tódolos casos de castelanismo lexical son elementos netos do castelán³.

Evolutivamente, a produción de formas pseudogalegas é un fenómeno característico dos narradores de 7 e 9 anos; despois baixará novamente, aparecendo só nun neno de 11 anos e dous adultos. A evolución do fenómeno suxire que ós 7 e 9 anos as entradas lexicais en memoria están sendo revisadas e axustadas ós patróns galegos, mentres que anteriormente as entradas dos dous idiomas convivían sen conflito.

As emendas lexicais sobre a marcha son un fenómeno máis común, e existen en toda a mostra, aínda que non terán unha expresividade considerable ata os 9 e 11 anos, idades nas que seis e cinco narradores, respectivamente, farán uso da operación. Posteriormente, asistimos a un declive nos adultos. Os seguintes son exemplos de emendas; as cifras entre paréntese indican a idade en anos;meses.

- (4;01) E as ras van caminan... camiñando.
- (9;04) Entón veu un buho... un moucho... e empezou a molestar ó neno.
- (9;09) O lago non era moi hon... moi fondo... e molláronse todos.
- (11;00) O neno seguíu buscando e ó can cando se dou de cuen... conta... caeulle a casa das abellas.
- (36) E mentres buscan a ra atopan un nido... un niño de avespas.

Nos exemplos vemos como os narradores detectan e corrixen un elemento, mostrando o funcionamento dun control dos elementos lexicais utilizados; cando un elemento é inaceptable para o sistema de control, o

---

³ Isto non significa que noutros rexistos os nenos menores de 7 anos non utilicen formas pseudogalegas institucionalizadas no seu medio lingüístico. Como sinala Siva Valdivia (1991), o uso de certos castelanismos forma parte do "uso adecuado" da lingua. O conto utilizado para guía-las narracións prevén en parte a aparición de tal vocabulario.

narrador interrompe a oración e procede á emenda. Desde este punto de vista, as rectificacións de elementos do castelán polos apropiados galegos, características dos nenos de 9 e 11 anos, son un indicador evolutivo da maior importancia, que suxire que os sistemas lexicais de galego e castelán xa están separados na memoria dos nenos.

Novamente, os resultados son contrarios ó esperable. Intuitivamente, parecería lóxico un curso progresivo tanto da castellanización de elementos galegos, como das rectificacións durante a narración, e o que atopamos é progresión seguida de regresión. Os datos mostran que ós 7 e 9 anos o mecanismo ou mecanismos responsables da galeguización de léxico castelán atinxen a máxima operatividade, mentres que a vixilancia do narrador sobre os elementos lexicais que utiliza comeza de modo abrupto ós 9 anos, e nos adultos xa é a metade. Non hai correspondencia directa entre a presión maior do castelán á medida que o neno medra, e o que aparece nos nosos narradores.

2.2 Substitucións oracionais

As substitucións oracionais son un fenómeno interesante polo modo de darse, maioritariamente nos fins de relato, coa fórmula ritual do castelán "Colorín, colorado, este cuento se ha acabado". A Táboa 4 mostra os datos por narradores.

GI	SSPR
04	5
05	6
07	0
09	0
11	2
AD	0
GI	Grupo de idade
SSPR	Substitución de procedementos

Táboa 4
Substitución oracional

O fin de narración con procedemento castelán é un fenómeno característico dos nenos de 4 e 5 anos; fóra desas idades, só dous nenos de 11 anos fan uso da fórmula citada, e, como veremos, con diferencias. Exemplos do procedemento en nenos de 4 anos:

- (1) Subíronse ó tronco, e había dúas ras, e colleron unha. *Colorín, colorán, este cuento se acabó.*
- (2) E as ras van camiñando. E as ras non se dan conta. *Colorín, colorado, este cuento se ha acabado.*

- (3) E despois viu unha ra con filliños, e unha ra e uns filliños. E despois queríanas moito. *Colorín, colorao este cuento se ha acabado.*
- (4) E despois dixo adiós á rana. *E colorín, colorado, este cuento está acabado.*
- (5) Despois díxolles adiós. *E este cuento está acabado.*

No exemplo (1) o narrador utiliza o verbo en perfecto, e aínda que se trata dunha oración inconfundiblemente castelá, o verbo en perfecto é característico do galego. Nos exemplos (4) e (5) témo-la perífrase verbal 'estar + participio', igualmente observable na fala de nenos galegos e casteláns. Nos exemplos (2) e (3), polo contrario, as oracións son enteiramente castelás, tanto no léxico coma na sintaxe.

Seis nenos de 5 anos rematan formulariamente en castelán:

- (6) E viron outra ran. E viron moitas raniñas. *Colorín, colorado, este cuento se ha acabado.*
- (7) Despois encontráronas. E marcháronse. *Colorín, colorado, este cuento se ha acabado.*
- (8) E marchou. E estaban contentos. *E aquí colorín, colorado, este cuento se ha acabado.*
- (9) Entón decidiron adiós porque xa podían vivir eles. *E colorín, colorado, este cuento se ha acabado.*
- (10) E colleron os seus fillos. Unha inda quería saír da auga. *E colorín, colorado, este cuento se ha acabado.*
- (11) E agora xa estaban todos xuntos. *Colorín, colorado, este cuento se ha acabado.*

Nótese que en ningún dos finais hai peculiaridades galeguizantes, a diferenza do que sucedía ós 4 anos: agora o fin formulario é claramente castelán, revelando unha substitución lingüística tan eficaz como efémera, pois nos anos posteriores desaparecerá, e cando reapareza será moi escasamente, e con modificacións importantes, ós 11 anos:

- (12) Logo o neno deixou quedar ó sapo porque tiña familia. E o neno marchou para casa contento. *E colorín, colorado, este conto xa acabado.*
- (13) E despois colleron a ra e marcháronse. *E colorín, colorado, este cuento xa terminou.*

En (12) aparece 'conto' e unha substitución disparatada do castelán 'se ha' polo galego 'xa', e en (13) agás o substantivo 'cuento', todo o léxico é galego. Non se trata, entón, dunha revitalización clara do procedemento castelán, senón de dúas tentativas moi galeguizadas.

O ciclo completo dos fins narrativos en castelán caracterízase por alta frecuencia inicial (4 e 5 anos), seguida de desaparición absoluta ata os 11 anos, en que reaparece en dous narradores. Novamente asistimos a unha

liña evolutiva que combina progreso e regresión posterior, sen se corresponder directamente coa presión do medio. Ademais, as características nas diversas idades non son homoxéneas, pois só nos nenos de 5 anos o procedemento mimetizará tódalas características do castelán; ós 4 anos atopamos unha mestura dos dous idiomas, e ós 11 a natureza castelá do fin formulario é dubidosa.

3. Conclusións

A evolución do castelanismo revela algunhas propiedades do estado do léxico na memoria, e do control que o neno ten dos elementos lexicais ó paso que narra, que pasamos a sumarizar.

Nos nenos de 4 e 5 anos os elementos casteláns adóitanse como engádegas ás entradas galegas sen excesivo conflito. Mentres narra, o neno extrae elementos lexicais dun almacén único no que non parece haber unha separación clara do que é galego e o que é castelán. Os procedementos completos en castelán, característicos destes nenos, parecen confirmar esta interpretación. Ademais, a escasa presenza de rectificacións de termos casteláns indica que o conflito é mínimo.

Unha diferenza importante entre nenos de 4 e 5 anos é a porcentaxe de castelanismos, sensiblemente inferior ós 4 anos, que suxire que ata esa idade a presenza de elementos casteláns no ambiente do neno foi menor; no entanto, coa escolarización os elementos casteláns pasan a ser parte fundamental do ambiente lexical do neno, que incorporará sen distinción formas das dúas linguas. A maior porcentaxe do grupo de 5 anos suxire un efecto acumulativo da entrada no castelán que significa o mundo escolar.

Os primeiros sinais de conflito no almacén lingüístico aparecen desde os 7 anos na morfoloxía, suxerindo que hai en marcha un proceso interno de comprobación das representacións do léxico na memoria; aquelas que diverxan do patrón galego serán reelaboradas e axustadas. O resultado son termos casteláns galeguizados, que evolutivamente aparecen como unha reacción ós 7 anos, tras dun período de incorporación castelanista. Nótese, no entanto, que o uso de palabras pseudogalegas non dá pé a máis correccións sobre a marcha do que ós 4 anos. Malia que no almacén lexical un sistema de comprobación morfolóxica encontre patróns inaceptables e proceda a modificalos, o conflito lexical na narración continúa a ser mínimo.

A outra diferenza entre os nenos de 7 e os de 4 e 5 anos é a desaparición total dos procedementos en castelán. A non existencia de procedementos en castelán suxire que algún control bloquea o procedemento castelán, que reaparecerá anos máis tarde, feble e moi galeguizado.

Desde os 9 anos aparece un número importante de narradores que corrixen sobre a marcha elementos casteláns polos correspondentes galegos,

unha operación que só é posible de existiren almacéns lexicais separados para as dúas linguas, ou se se prefire, se os elementos lexicais recibiron unha marca de idioma.

Desde os 11 anos hai unha progresiva redución tanto de elementos casteláns galeguizados, como de emendas léxicas sobre a marcha. Ambos fenómenos son expresión dun progreso na separación do léxico dos dous idiomas e do acceso selectivo ó léxico galego, que por primeira vez renderá narracións totalmente depuradas de castelanismo.

En síntese, a evolución do castelanismo mostra reorganizacións do léxico na memoria, a actuación de análises morfolóxicas das peculiaridades do idioma, e como os sistemas de control da produción de fala van incorporando posteriormente os progresos da organización do léxico. En conxunto, forma un proceso completo de incorporación de elementos casteláns, axuste mediante patróns galegos, aparición de controis de idioma, e reversión progresiva da substitución, realizada de modo automático a medida que o neno progresa no dominio do galego.

Para finalizar, desexaría recalcar dous resultados. Primeiro, que a evolución cuantitativa do castelanismo suxire que co desenvolvemento, por motivos internos, os falantes son máis eficaces separando galego e castelán, malia a cada vez máis forte presión externa do castelán. Esta conclusión, con todo, non debe aplicarse fóra do medio estudado por nós: nenos monolingües ata a escolarización, a "academia viva" da cita de Dieste que abre o artigo. Unha pregunta relacionada é qué nivel mínimo de galego ambiental é preciso para activa-lo proceso de separación e reversión. Polo momento, que eu saiba, non hai unha resposta clara.

En segundo lugar, hai que sinalar que traballos coma o presente carecen de sentido sen unha proxección práctica, pois o seu obxectivo último sería fundamentar un modelo psicolingüístico dos mecanismos e fases da reversión evolutiva da contaminación do galego polo castelán, que sería unha peza importante nun deseño educativo realizado á medida dos problemas dos nenos de Galicia, e dirixido a atalla-la substitución lingüística e as súas repercusións pedagóxicas (vid. en García Soto, 1992 unha estimación do problema da insalubridade lingüística dos ambientes urbanos). Entrementes, paga a pena lembrar outra idea de Rafael Dieste, que en 1925 escribía:

"Depurar e mellorar un idioma ven sendo, como corolario, depurar e mellorar o espírito que dil se serve."

Bibliografía

Álvarez Blanco, R.: "O artigo en galego. Morfoloxía", *Verba*, 10 (1983), 169-182.

- Associação Portuguesa de Linguística: *First Lisbon Meeting on Child Language. Actas*. Lisboa: Edições Colibri, 1994.
- Berman, R.A.: *Relating Events in Narrative. A Crosslinguistic Developmental Study*. Hillsdale, NJ: Laurence Erlbaum Associates, 1993.
- Carballo Calero, R.: *Gramática elemental del gallego común*. Vigo: Galaxia, 1979⁷.
- Dieste, R.: *A vontade de estilo na fala popular*. A Coruña: Edicións do Castro, 1971.
- Dieste, R.: *Antre a terra e o ceo*. Sada: Edicións do Castro, 1981.
- García Soto, X.R.: “Problemas evolutivos da linguaxe e diglosia”, *A Trabe de Ouro* 11 (1992), 419-425.
- Karmiloff-Smith, A.: *Beyond Modularity. A Developmental Perspective in Cognitive Science*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1992.
- Pérez Pereira, M.: “A evolución da linguaxe en nenos de medio familiar bilingüe”, *Cadernos de Lingua* 2 (1990), 113-127.
- Silva Valdivia, B.: “Tipoloxía das manifestacións de contacto lingüístico en Galicia”, *Cadernos de Lingua* 2 (1991), 27-48
- Slobin, D.I.: *The crosslinguistic study of language acquisition*, vols. I e II. Hillsdale, NJ: Laurence Erlbaum Associates, 1985.
- Slobin, D.I.: *The crosslinguistic study of language acquisition*, vol. III. Hillsdale, NJ: Laurence Erlbaum Associates, 1993.